

Biuletenio tematika ir tema

Kultūra ir kultūros politika

Biuletenio laidos antraštė, probleminis klausimas

Atminties politikos raida: memorialinių objektų likvidavimas Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse

Esminiai žodžiai

Atminties politika, memorialiniai objektai, Lietuva, Latvija, Estija, Vokietija

Serija ir registracijos numeris

R-2025-4 ir R-2025-5

Leidimo data

2025-10-15

Leidimo vieta

Vilnius

Žanras

☒ Analitinė apžvalga ☐ Kita

Šaltiniai: kategorijos

- ☒ Teisės aktai ☒ Politinė komunikacija
☐ Analitinių centrų kūriniai / leidiniai
☒ Žiniasklaidos turinys ☐ Socialinių tinklų turinys
☐ Statistiniai duomenys ☒ Mokslo darbai
☐ Metainformaciniai produktai
☐ Išviešinti slapti / privatūs duomenys

Šaltiniai: nuo - iki

1990 03 11 -
2025 09 17

Šaltiniai: kalbos

- ☒ Lietuvių k. ☐ Lenkų k.
☒ Anglų k. ☒ Kitos ES kalbos
☐ Rusų k. ☐ Kitos

Citavimui (APA stiliumi)

Nacionalinė biblioteka, Informacijos analitikos skyrius (2025). *Atminties politikos raida: memorialinių objektų likvidavimas Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse* (R-2025-4 ir R-2025-5). Vilnius.

Kontaktiniai duomenys

Informacijos analitikos skyrius; analitika@lnb.lt. Nacionalinė biblioteka, Gedimino pr. 51, 01109 Vilnius.

Turinio apžvalga

Šioje analitinėje apžvalgoje:

- supažindinama su istorinės atminties samprata ir jos įprasminimo būdais;
- apžvelgiama memorialinių objektų statymo, kūrimo praktika sovietmečiu ir nepriklausomoje Lietuvoje;
- aptariamas reglamentacinis sovietinių simbolių šalinimo mechanizmas;
- analizuojamas desovietizacijos klausimas ir procesai po 2022 m.;
- lakoniškai perteikiama ir kitų Baltijos šalių patirtis, pristatomi unikalesni atvejai;
- nušviečiama Vokietijos atminties politikos formavimo praktika.

1. Įžanga

Atminties politika – tai procesas, kai valdžios institucijos, visuomenės grupės, kultūriniai ir politiniai subjektai kuria, formuoja ir reguliuoja kolektyvinę atmintį, kaip visuomenė prisimena ir interpretuoja praeitį. Atminties formavimo procesai susiję su tam tikrų įvykių, asmenų ar istorinių laikotarpių įamžinimu, paminklų statymu arba griovimu, šventėmis, memorialais ir kitais simboliais, kurie atspindi tam tikras istorines vertybes ir ideologijas.

Atminimo ženklai, simboliai ir paminklai – viešosiose ar privačiose erdvėse įrengti objektai, skirti žmonėms, įvykiams, reiškiniams ar vertybėms įamžinti, gali funkcionuoti ne tik kaip istorinės atminties ženklai, bet ir kaip galingi simboliai, formuojantys visuomenės tapatybę bei požiūrį į istoriją ar dabartį. Jų statymas, pašalinimo iniciatyvos ar transformavimas atspindi nuolat kintančią politinę, kultūrinę ir vertybinę aplinką.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje Vidurio bei Rytų Europos šalių, patyrusių priešiško režimo valdymą, paminklų likimas ypač jautria tema tapo po nepriklausomybės atkūrimo, kai imta persvarstyti sovietmečio palikimą ir bandoma kurti naują istorinį naratyvą. Mūsų šalyje iki šiol kyla nemažai konfrontacijų dėl konkrečių istorinės atminties formavimo atvejų. Visų pirma, įvairios visuomenės grupės skirtingai vertina praeitį – sovietmetį, partizaninį judėjimą, tarpukarį, žydų gelbėtojus ar kolaboravusius asmenis. Kyla nemažai klausimų ir diskusijų, ar viską, kas susiję, pavyzdžiui, su sovietiniu laikotarpiu, reikia naikinti, kaip pasielgti su ideologiškai probleminiais atvejais. Atminimo objektai neretai tampa vertybinių konfliktų ašimi. Atsiranda nesutarimų dėl istorijos interpretavimo, o įvairios politinės jėgos deklaruoja skirtingas programines nuostatas ir palaiko skirtingus sprendimus dėl istorinės atminties politikos formavimo, todėl šiam procesui dažnai būdingas politizavimo matmuo. Paprastai **trinarę susipriešinimo schemą sudaro politikos subjektai, menininkai ir visuomenės grupės.**

Nevienalytės istorinės aplinkybės ir atminimo kultūra lemia, kad kiekviena valstybė ar regionas šioje srityje formuoja savitą praktiką. Šalims būdingi individualūs istoriniai išgyvenimai, traumos, kaltės ar didvyriškumo naratyvai, kurie vėliau turi įtakos tam, kas bus įamžinama ir šlovinama, o kokių praeities simbolių ilgainiui atsisakoma. Kalbant apie konkrečias valstybes, Vokietijoje dominuoja kaltės ir atsakomybės vertybinė laikysena, nulemta Antrojo pasaulinio karo ir Holokausto įvykių. Baltijos valstybėse stengiamasi atspindėti kovą už laisvę, rezistenciją prieš okupacijas, bet susiduriama ir su sudėtingais klausimais dėl asmens atsakomybės už veiksmus istorinių išbandymų laikmečiu.

Atsižvelgiant į visuomenėje dėl atminimo objektų nuolat kylančias prieštaras ir vyraujančias skirtingas ideologines pozicijas, **šioje apžvalgoje siekiama panagrinėti memorialinių objektų statymo ir griovimo tendencijas Lietuvoje, šio proceso reguliavimo tvarką. Greta lakoniškai pristatoma kelių Vakarų valstybių patirtis atminties politikos formavimo srityje.**

2. Istorinė atmintis ir jos formuotojai

Plačiąja prasme istorinė atmintis – tai kolektyvinis individų, bendruomenių ar visuomenių praeities įvykių supratimas, aiškinimas ir prisiminimas. Ši samprata apima ne tik buvusių faktus, bet ir tai, kaip praeitis prisimenama, pristatoma ir įamžinama dabartyje. Istorinę atmintį formuoja kultūrinės, politinės, socialinės jėgos, o įprasminama ji įvairiais memorialiniais materialiais ir nematerialiais simboliais: paminklais, lentelėmis, atminimo dienomis, minėjimais ir kt.

Istorinės atminties įprasminimas – tai procesas, kurio metu praeities įvykiai, asmenybės ir jų reikšmė visuomenei įtvirtinami ir aktualizuojami įvairiomis priemonėmis, siekiant užtikrinti jų atminimą, perduoti žinias ateities kartoms ir formuoti kolektyvinę tapatybę. Dr. Rūta Statulevičiūtė-Kaučikienė, mokslininkė, tyrinėjanti istorinės atminties procesus, formuluoja: „Istorinė atmintis, būdama socialinis fenomenas, yra neišvengiamai politiška ir atvira antagonizmams, o jos konstruojamos reikšmės yra užfiksuojamos tik iš dalies ir laikinai – tol, kol visuomenę tenkina tam tikra praeityje egzistavusios socialinės tikrovės reprezentacija“.¹ Šį teiginį pagrindžia tai, kad **keičiantis santvarkoms permąstomos vertybės,** kultūros normos, o istorinės atminties formavimas įgauna naujų bruožų ir atsiranda poreikis ją transformuoti.

Tokie matmenys kaip įprasminimo būdas ir objektų atrankos kriterijus išryškunami šioje definicijoje, papildančioje istorinės atminties supratimą: **„Istorinė atmintis padeda mums suprasti, kaip praeitis yra įrėminama, kontroliuojama, saugoma ir perduodama“**². Be kita ko, „bet kuri „atminties politika“ neišvengiamai provokuoja esminę problemą – ką pasirinkti iš viso praeities įvykių masyvo ir ką įtraukti į kolektyvinę atmintį?“³

Teigiama, kad ši atmintis yra priklausoma nuo institucijų ir politinių jėgų, nes būtent jos įgalintos spręsti, kaip visuomenės sąmonėje istorinė atmintis bus aktualizauta⁴, o toks inicijavimas siejamas su tam tikrais aspektais, nes: „memorialinių paminklų bei **monumentų statymas tam tikra prasme įtvirtina vieną ar kitą istorinės figūros ar įvykio interpretaciją.** Jau paties paminklo pastatymas „užtvirtina“ mintį, jog vaizduojamasis subjektas ar reiškinytis esti neeilinės svarbos“⁵. Remiantis viešuoju diskursu, pagrindiniai istorinės atminties **įprasminimo būdai:** memorialinių objektų (paminklų, memorialų, atminimo lentų) įrengimas, istorinių vietų ir įvykių pagerbimas, šventės, atminimo dienos, gedulo renginiai, moksliniai renginiai, švietimo, politinės iniciatyvos ir pan.

Lietuvoje veikia institucinė atminties politikos priežiūros ir formavimo sąranga. Lietuvos Respublikos Seimas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė priima ir įgyvendina įstatymus, reglamentuojančius atminties politiką, nustato kultūros politikos gaires. Dar viena iš atminties politiką įgyvendinančių institucijų yra **Lietuvos Respublikos kultūros ministerija.** Jos funkcijos šioje srityje apima muziejų ir memorialinių vietų priežiūrą ir finansavimą, kultūros paveldo išsaugojimą, atminimo renginių ir minėjimų organizavimą, atminties programų ir projektų finansavimą. Ministerijos užsakymu vykdoma istorinės atminties iniciatyvų, veiksmų analizė ir stebėseną.⁶

¹ Statulevičiūtė-Kaučikienė, R. (2022). Už kokią Lietuvą kovojame, kai kovojame dėl memorialo kovotojams už Lietuvos laisvę? *Politologija* 106 (2), p. 61. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/Polit.2022.106.2>.

² Helmsing, M. (2021 m. rugsėjo 1 d.). Historical Memory: What Is it Good For? Prieiga per internetą: <https://ncheteach.org/blog/uncategorized/historical-memory-what-is-it-good-for/>

³ Čepaitienė, R. (2007). Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*. 2007. T. 53. Nr. 4(72), 38. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367158736475/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

⁴ Baltutytė, L. (2012). Atminties vietų įprasminimas sovietmečiu: Kauno memorialiniai paminklai: magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 13. Prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/18745eee-775f-4b49-894d-28da42fd7ba9/content>

⁵ Ten pat.

⁶ Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. (2024 m. vasario 2 d.). Lietuvos valstybei reikšmingų kultūrinių-istorinių įvykių įprasminimas. Prieiga per internetą: <https://lrkm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/lietuvos-valstybei-reiksmingu-kulturiniu-istoriniu-ivykiu-iprasminimas/>

Svarbus vaidmuo valstybėje įgyvendinant atminties politiką atitenka **Lietuvos Respublikos Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijai**, kuriai deleguotas pagrindinis uždavinys – atlikti laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties parlamentinę kontrolę. Prie institucijos veikia **Visuomeninė taryba**, į kurią deleguoti atstovai iš asociacijų, kurių veikla priklauso pasipriešinimo sovietinei okupacijai ir agresijai laukui. Be kitų funkcijų, susijusių su nukentėjusių nuo okupacijos asmenų ar tremtinių rūpyba, Komisijai pavesta⁷:

- koordinuoti valstybės istorinės atminties išsaugojimo ir įprasminimo politikos strategiją ir kryptis, užtikrinant valstybės interesus;
- pagal kompetenciją derinti ir koordinuoti atsakingų už istorinės atminties išsaugojimą ir įprasminimą institucijų veiklą;
- telkti valstybės, savivaldybių, mokslo, mokymo, istorinės atminties išsaugojimo ir įprasminimo ir kitų institucijų, nevyriausybinių organizacijų, užsienio lietuvių, taip pat pavienių istorinės atminties išsaugojimo ir įprasminimo specialistų iniciatyvas.

1992 m. Aukščiausiosios Tarybos nutarimu Vilniuje įkurtas Lietuvos gyventojų genocido centras. Institucijai priskirtos šios pagrindinės funkcijos: tirti sovietinės ir nacistinės okupacijų nusikaltimus, rezistencijos istoriją bei įamžinti aukų atminimą. Centras taip pat kaupia, sistemina ir skelbia istorinius dokumentus, teikia išvadas valstybės institucijoms dėl okupacinių režimų vertinimo. Ilgainiui buvo pervadintas į **Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą** (LGGRTC), bet iki šiol institucija sprendžia išvardytuosius klausimus.⁸ Tais pačiais metais sostinėje ėmė veikti Genocido aukų muziejus (dabar – Okupacijų ir laisvės kovų muziejus), kurio tikslas – kaupti, saugoti ir tirti dokumentus, susijusius su sovietinių ir nacistinių režimų vykdyta politika, nukreipta prieš Lietuvos gyventojus.

Regionų lygmeniu atminties politiką formuoja **savivaldybės**. Pavyzdžiui, sostinėje veikia Vilniaus miesto savivaldybės tarybos Istorinės atminties komisija, Utenoje – Utenos krašto istorinės atminties komisija. Reikia pridurti, kad už atminties įprasminimo reikalus atsakingos komisijos šiuo metu veikia ne visose savivaldybėse. Vis dėlto regionuose, kaip ir didžiuosiuose miestuose, rengiami minėjimai, kultūros ir švietimo renginiai, vykdoma memorialų priežiūra. Šiame kontekste kaip prie atminties politikos prisidedantys subjektai minėtinos **švietimo įstaigos**, pavyzdžiui, skatinančios tyrimus apie praeities įvykius ir užtikrinančios jų sklaidą, taip pat valstybiniai ir regioniniai **muziejai**, kurie prižiūri memorialines vietas, organizuoja renginius ir edukacijas. Prie proceso prisideda ir nevyriausybinių organizacijų. Čia gali būti paminėta Lietuvos Helsinkio grupė, įkurta 1976 m.⁹

Atminties politika – daugiabriaunė sritis, nes priklauso nuo politinių sprendimų, kultūros konteksto, visuomenės vertybių, valdymo sistemos ir politinės ideologijos. Kaip matyti, Lietuvoje šis laukas

⁷ Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos veikla. (n. d.). Prieiga per internetą:

https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38518&p_k=1

⁸ Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. (n. d.). LGGRTC istorija. Prieiga per internetą:

<https://www.genocid.lt/centras/lt/823/c/>

⁹ Lietuvos Helsinkio grupė. (n. d.). Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-helsinkio-grupe/>

kuruojamas instituciškai – tiek centriniu, tiek regioniniu lygmenimis, o už atminties politikos formavimą ir kryptį nustatymą atsakingos tiek aukščiausios, tiek joms pavaldžios institucijos. Tai lemia su istorine atmintimi susijusių funkcijų – nuo priežiūros ir sklaidos iki sprendimo dėl konkrečių objektų likimo – įvairovę.

3. Teisinis reglamentavimas

Atkūrus nepriklausomybę, vienas iš šalies prioritetų tapo sovietinių ženklų ir palikimo pašalinimas iš viešųjų erdvių. Sovietiniai paminklai, totalitariniai ženklai imti vertinti kaip neatitinkantys nepriklausomos Lietuvos kuriamos vertybinės sistemos. Nuo pat 1990 m. iki šių dienų plėtojama teisinė bazė, steigiami organizaciniai vienetai, kurie vertina nepageidaujamą okupacinių režimų simbolinį palikimą ir inicijuoja jo nuoseklų atsisakymą.

Lakoniškai apžvelgiant šio proceso retrospektyvą, galima paminėti **Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“**. Juo įtvirtinta, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. valstybėje nebeveikia jokios kitos šalies konstitucija.¹⁰ Netrukus konkrečios savivaldybės ima priiminėti sprendimus pašalinti jų teritorijoje esančius priešiško režimų statytus paminklus, pavyzdžiui, Vladimiro Lenino Lukiškių aikštėje Vilniuje ir Atgimimo aikštėje Klaipėdoje.^{11, 12} Sovietinių ideologiniams lyderiams skirtų statinių nuosekliai imta atsisakyti ir kituose miestuose. 1994 m. priimtas Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas¹³, kuriame nurodyta, kad aktualu išsaugoti meninę vertę turinčius statinius – sovietiniai į šią kategoriją neįtraukti.

1991 m. uždrausta Lietuvos komunistų partija. **Perimti Valstybės saugumo komiteto** (rus. *Комитет Государственной Безопасности, Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti, KGB*) **archyvai, priimtas Liustracijos įstatymas, įkurta už jo vykdymą atsakinga komisija** (pagrindinė funkcija – nustatyti, ar svarbiose valstybės valdymo institucijose nedirba buvusieji KGB pareigūnai ir slapti bendradarbiai). Nors mūsų šalyje ir buvo keblumų dėl sovietinės kariuomenės dislokavimo, 1990 m. imtas gvildinti komunistinio paveldo likimas – pirmieji nugriauti sovietinei armijai dedikuoti paminklai, imta demontuoti ryškiausioms komunizmo figūroms skirtus memorialus. Įvairiais tarpsniais svarstomas vis naujų objektų statusas, įprasminamų asmenų ar reiškinių sąsajos su sovietiniu režimu ir t. t. Iš esmės savarankiškoje šalyje, tik pradėdant formuoti nepriklausomos Lietuvos istorinės atminties politiką, buvo orientuojamasi į

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos aktas Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. 1990 m. kovo 11 d. aktas. Prieiga per internetą: <https://www.lrs.lt/datos/kovo11/signatarai/aktas.htm>

¹¹ Lenino paminklo nuvertimas Lukiškių aikštėje. (2022 m. kovo 1 d.). Prieiga per internetą: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1635567/lenino-paminklo-nuvertimas-lukiskiu-aiksteje?srltid=AfmBOopbHZtPGLxfma2okwZOkakT_qSEA7bt_JGUQJb2GDLh7MxhiaQR

¹² Dykovenė, A. (2023 m. rugpjūčio 23 d.). Sovietinių statų vieta – muziejuje. Prieiga per internetą: <https://kauno.diena.lt/naujienos/klaipeda/miesto-pulsas/sovietiniu-stabu-vieta-muziejuje-1137022>

¹³ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Lietuvos Respublikos Seimo 1994 m. gruodžio 22 d. įstatymas Nr. I-733. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8>

proeuropietiškas vertybes, nors pastebima ir nacionalizmo bruožų. Tuomet sovietinio palikimo nusikratymo klausimai dažnai stokojo vieningos nuomonės, ši tendencija aktuali ir šiomis dienomis.^{14, 15}

Šiame kontekste gali būti paminėtas ir **Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas**, kurio 170 straipsnyje dėstoma, kad Lietuvos Respublikoje draudžiamas pritarimas Sovietų Sąjungos ar nacistinio režimo nusikaltimams, šių nusikaltimų menkinimas ir neigimas. Už šiuos nusižengimus įstatyme, be kitų bausmių, numatytas ir laisvės atėmimas.¹⁶

Paskutinis siekis galutinai transformuoti sovietmečiu konstruotos istorinės atminties likučius – 2022 metų pabaigoje priimtas **Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas** (geriau žinomas kaip Viešųjų erdvių desovietizacijos įstatymas arba **Desovietizacijos įstatymas**). Teisės aktas įsigaliojo 2023 m. gegužės 1 d. Šio dokumento paskirtis – „nustatyti totalitarinių, autoritarinių režimų ir jų ideologijų propagavimo draudimą, viešųjų objektų pripažinimo tokiais, kuriais pažeidžiamas draudimas propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas, tvarką, viešųjų objektų, pripažintų tokiais, kuriais pažeidžiamas draudimas propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas, pašalinimo ar pakeitimo tvarką, totalitarinių, autoritarinių režimų ideologijų sklaidos prevencijos priemonės.“ Įstatyme detalios išdėstytos esminės su desovietizacijos problematika susijusios sąvokos, viešųjų objektų, kuriais propaguojami totalitariniai, autoritariniai režimai, nustatymo tvarka, išvardyti objektai, kuriems taikomas pašalinimas arba pakeitimas, diferencijavimo principai, totalitarinių, autoritarinių režimų ideologijų sklaidos prevencijos įgyvendinimo gairės (plačiau apie desovietizacijos procesą – 5 skyriuje).

Šiame skyriuje aptariami svarbiausi subjektai ir dokumentai, reglamentavę ar vis dar reguliuojantys sovietinių memorialinių objektų likimą laisvoje Lietuvoje. Reikia pastebėti, kad šia apžvalga nesiekiama išsamios analizės, todėl ji gali neatspindėti visų teisinių aptariamųjų srities reglamentavimo niuansų. Trumpas pristatymas leidžia susidaryti vaizdą apie reguliacinę schemą, bendruosius ypatumus. Vis dėlto analizė atskleidžia, kad sovietinių relikvijų atsisakymas visose gyvenimo srityse jau daugiau nei 30 metų yra itin svarbus suverenos Lietuvos uždavinys – ši valstybės pozicija įtvirtinta skirtingo lygmens teisės aktuose.

4. Memorialinių objektų statymo praktika Lietuvoje

Memorialinių objektų – paminklų, atminimo lentelių, skulptūrų, kryžių ir kitų ženklų – statymo praktika Lietuvoje turi galias istorines, kultūrines ir politines šaknis. Ji atspindi tautos pastangas įamžinti svarbius asmenis, įvykius ar vietas. Šalyje istorinės atminties įprasminimas vyko skirtingais būdais ir turint skirtingų

¹⁴ Spečiūnas, V. (n. d.). Desovietizacija. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/desovietizacija/>

¹⁵ Nikžentaitis, A. (2021). Valstybė ir atmintis : atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje, Vidurio ir Rytų Europoje. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 202-206

¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymas Nr. VIII-1968. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>

Analitinių apžvalgų archyvas: <https://lnb.lt/istekliai/kiti-istekliai/analitines-apzvalgos>

tikslių, nes sprendimai priklausė nuo konkrečios politinės santvarkos intencijų. Sovietiniu laikotarpiu šis procesas buvo pasitelkiamas kaip ideologinė priemonė režimui įtvirtinti, o nepriklausomoje Lietuvoje – kaip siekis įamžinti laisvę, rezistenciją, svarbius įvykius.

Sovietiniu laikotarpiu memorialinių objektų **statyba buvo intensyvi ir glaudžiai susijusi su ideologiniais, politiniais ir propagandiniais tikslais**. Tai buvo vienas iš būdų įtvirtinti sovietinę istorinę atmintį, šlovinti Raudonosios armijos pergalę, komunizmo idealus ir formuoti Sovietų Sąjungoje gyvenančių žmonių lojalumą režimui. Memorialinių objektų aktyvus statymas tarnavo kaip ideologinio perauklėjimo ir paklusnumo priemonė, skatinanti komunistines vertybes ir prielankumą partijai. Nepriklausomos Lietuvos istoriniai faktai buvo ignoruojami ir juos užgoždavo sovietinės istorijos temų ir reiškinių garbinimas.¹⁷ Ryškiausi sovietinę koncepciją reprezentuojantys memorialiniai objektai minėtini šie:

- objektai sovietų kariams pagerbti, pavyzdžiui, **Antakalnio kapinėse** 1951 m. įrengtas memorialas, kuriame buvo uždegta amžinoji ugnis, atvežta iš tuometinio Leningrado. Sovietų Sąjungos kariuomenės kariai buvo laidojami 1944 m., vėliau čia perlaidoti ir iš kitur atgabenti palaikai. Greta palaidota nemažai aukštas pareigas ėusių sovietinių veikėjų.¹⁸ Reikia pridurti, kad sovietinių karių kapų esama ir regionuose – mažesniuose miestuose ir miesteliuose.
- **Panerių memorialas** iš pradžių buvo susijęs su žydų genocidu, o tik vėliau sovietų valdžios buvo perinterpretuotas pagal jos ideologinę liniją. Po Antrojo pasaulinio karo sovietų valdžia sąmoningai stengėsi nutylėti žydų tautybės aukų skaičių, o istorinę atmintį kolektyvizavo. Vietoje žydams skirtų atminimo ženklų buvo pastatyti Antrojo pasaulinio karo aukoms pagerbti skirti memorialiniai objektai, įkurtas muziejus ir pan.^{19, 20}
- **Paminklai, obeliskai** įvairiuose miestuose, kurių dauguma pastaraisiais metais buvo demontuoti. Paminklai buvo skirti aukštiems sovietų veikėjams, menininkams, kariams ir t. t. Tokių objektų būta Biržuose, Visaginė, Šiauliuose, Alytuje, Palangoje ir daugelyje kitų miestų.²¹ Šie statiniai pasižymėjo monumentalumu, standartinėmis ant jų užrašytomis frazėmis, sovietine simbolika. Paminklai buvo statomi svarbiose vietose, pavyzdžiui, miestų aikštėse, parkuose, prie partijos buveinių ir t. t.
- **Sovietinės atminimo lentos** – tai informacinės ar atminimo plokštės, kurios sovietmečiu buvo gausiai įrengiamos ant pastatų, paminklų, karių kapų, mokyklų, gamyklų ir kitur. Jos buvo viena iš propagandinio naratyvo priemonių, skirtų sovietinei istorinei atminčiai ir ideologijai kasdienėje erdvėje įtvirtinti bei naujam identitetui formuoti.²² Nors pastaraisiais metais viešojoje erdvėje

¹⁷ Lietuvos Respublikos Valstybinė paveldo komisija. (2015 m. balandžio 5 d.). Patogus ir nepatogus paveldas. Prieiga per internetą: https://vkpk.lt/wp-content/uploads/2017/06/Patogus-ir-nepatogus-paveldas_leidinyas_2016.pdf

¹⁸ Vitkūnas, M. (2020). Antakalnio kapinės – įvairių šalių ir tautybių kovotojų nekropolis. *Kariūnas*, 4(147), 19–20. Prieiga per internetą: [https://www.lka.lt/uploads/Products/product_161/2020-4\(147\).pdf](https://www.lka.lt/uploads/Products/product_161/2020-4(147).pdf)

¹⁹ Panerių memorialas. (n. d.). Prieiga per internetą: <https://www.jewish-heritage-lithuania.org/lt/memorialai-ir-muziejai/paneriu-memorialas/>

²⁰ Vitkus, Z. (2022). Atminties miškas : Paneriai istorijoje, kultūroje ir politikoje. [Vilnius] : Lapas, 101.

²¹ Sovietiniai paminklai ir memorialai: 10 Lietuvos vietų, kur jie vis dar stovi. (2017). Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/sovietiniai-paminklai-ir-memorialai-10-lietuvos-vietu-kur-jie-vis-dar-stovi-56-892038>

²² Vilniaus miesto taryba priėmė sprendimą nuimti tris atminimo lentas su sovietų režimu kolaboravusiems menininkams. (2023 m. rugsėjo 20 d.). Prieiga per internetą: <https://www.alfa.lt/vilnius/vilniaus-miesto-taryba-prieme-sprendima-nuimti-tris-atminimo-lentas-su-sovietu-rezimu-kolaboravusiems-menininkams/303176/>

daugiau dėmesio skiriama Vilniaus atvejams (Liudui Girai), tokios lentos buvo įrengiamos visoje Lietuvoje.

- **Gatvių pavadinimai.** Nors daug priešaringai vertinamoms sovietinėms asmenybėms dedikuotų pavadinimų pakeista ankstesniais nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiais, pastaraisiais metais imti kvestionuoti Salomėja Nėris ir Liudui Girai skirtų gatvių pavadinimai. Po diskusijų ir visuomenės konfrontacijos Vilniuje šios buvo pervadintos.²³

Sovietų Sąjungos atminties politikai būdingi ne tik propagandiniai ir savos ideologijos skleidimo siekiai. Dera paminėti, kad Rusija, formuodama sovietinės Lietuvos diskursą, ypač stengėsi išryškinti ir pabrėžti nacistinės Vokietijos nusikaltimus.²⁴

Apskritai sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos atminties kultūra iš esmės skiriasi tiek turiniu, tiek tikslais, tiek vertybiniu pagrindu. Okupacijos metų istorinė atmintis buvo stipriai kontroliuojama valstybės ir naudojama kaip ideologinė priemonė, skirta sovietinei tapatybei formuoti ir lojalumui režimui stiprinti. Viešosiose erdvėse buvo gausu propagandinių sovietinę santvarką garbinančių simbolių. Priešingai, nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvoje išryškėjo siekis atkurti buvusio režimo ignoruotą istoriją: iš viešųjų erdvių pradėti likviduoti sovietiniai atributai, o jų vietoje įrengiami memorialai tremtiniais, partizanams, Holokausto aukoms. Be to, nuosekliai imta plėtoti demokratinė atminties kultūra – skatinama ne tik pagerbti nusipelnčius asmenis, svarbius įvykius ar istorijos aukas, bet ir kritiškai vertinti praeitį, į šių klausimų svarstymo procesus įtraukiant įvairias visuomenės grupes.

Nuo nepriklausomybės pradžios iki šių dienų memorialiniai objektai dažniausiai statomi pagerbti svarbius istorinius įvykius, žmones, veikėjus, partizanus. Čia galima paminėti **kelias įgyvendintas iniciatyvas, skirtas istorinei atminčiai** – jos atlieka atminimo ir pagarbos, edukacinę, nacionalinio identiteto stiprinimo funkcijas: skulptūra Lietuvos krepšiniui Vilniuje (2007 m.), reprezentuojanti šalyje mėgstamos sporto šakos iškiliausių atstovų atminimą, visuomenininkui ir rašytojui Vincui Kudirkai skirta 2009 m. išlieta skulptūra sostinės centre, skulptūra „Laisvės kelias“ Vilniuje (2010 m.), simbolizuojanti Baltijos kelio vienybę, Lietuvos partizanų memorialas Kryžkalnyje, Raseinių rajone (2020 m.), žymiam lietuvių veikėjui Jonui Basanavičiui pagerbti skirtas paminklas (2018 m.) ir tais pačiais metais tautiškumo skatintojams ir valstybingumo kūrėjams broliams Jonui, Petru ir Antanui Vileišiams dedikuotas paminklas Vilniuje. Įprasminimo būdų gausa ir įvairovė išsiskiria Lietuvos partizano Juozo Lukšos-Daumanto atminimo įamžinimas. Jo vardu pavadinta gimnazija Kaune, Kauno rajone – gatvė, memorialinis muziejus, Prienų rajone – memorialinis obeliskas ir t. t.

Paminklų, skirtų trauminiams įvykiams ar priešaringai vertinamiems asmenims įamžinti, statymo (ir griovimo) **procesą dažnai lydi konfliktinės aplinkybės – įvykių fone konfrontuoja dvi ideologiškai skirtingos grupės**, savo argumentacija siekiančios paveikti sprendimų priėmėjus ir vykdytojus.

²³ Patvirtinti nauji Salomėjos Nėries ir Liudo Giros gatvių pavadinimai. (2024 m. rugpjūčio 28 d.). Prieiga per internetą:

<https://vilnius.lt/nauji-nauji-patvirtinti-nauji-salomejos-neries-ir-liudo-giros-gatviu-pavadinimai>

²⁴ Vareikis, V. (2021). Tamsūs paveldas: memorialai, kontroversijos ir Macikų lagerių atvejai. *Istorija*, T. 123, Nr. 3, p. 75. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15823/istorija.2021.123.3>

Režiumuojant pasakytina, kad ne visų atminimo objektų statymas ar jų atsisakymas Lietuvoje praėjo sklandžiai. Pavyzdžiui, minėtinas Vilniaus Lukiškių aikštės atvejis, kai po ilgų diskusijų ir susipriešinimo atminimo skulptūra taip ir liko nepastatyta. Konfliktiniai diskursai fiksuoti ir sprendžiant dėl Nėries jamžinimo vietų.²⁵

Tai, kas išvardyta, – tik menka dalis memorialinių objektų, kurie buvo pastatyti jau nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Iš esmės, įgyvendinant atminties politiką, atsigręžiama į svarbiausias asmenybes ir įvykius, reiškinius, kurie turėjo reikšmingos įtakos nepriklausomos ir suverenios valstybės kūrimuisi ir raidai. Be kita ko, išvardytų iniciatyvų (kaip ir kitų) sumanytojai ir finansavimo šaltiniai skiriasi – demokratinėje Lietuvoje memorialiniai objektai nebėra vien institucijų reikalas, esama tiek privačių, tiek valstybinių šių atminimo objektų rėmimo pavyzdžių.

5. Atminties politika ir desovietizacijos procesai, problematika

Lietuvoje, formuojant istorinės atminties politiką, ypač svarbus yra desovietizacijos procesas. Jo eigoje ne tik Lietuva, bet ir kitos posovietinės valstybės siekia atsiriboti nuo totalitarinio sovietinio režimo ideologijos bei simbolikos ir formuoja naują, demokratinėmis vertybėmis grįstą istorinę atmintį. Sutariama, kad memorialiniai objektai, esantys viešosiose erdvėse, daro stiprią įtaką kolektyviniam identitetui, todėl naujas žvilgsnis į juos ir vertinimas tampa itin svarbia priemone atkuriant istorinį teisingumą, pagerbiant okupacijų aukas, skatinant visuomenės susitaikymą su praeitimi ir pan. Desovietizacijos procesas yra tęstinis, tačiau ypač suintensyvėjo dėl 2022 m. Rusijos Ukrainoje sukulto karo. Šis įvykis ir visuomenę, ir valdžios institucijas paskatino dar aktyviau imtis veiksmų dėl likusių sovietinių ženklų ar simbolių.

Desovietizacija – tai procesas, kurio metu valstybė ir visuomenė, siekdamos **nutraukti bet kokius ryšius su Sovietų Sąjungos politiniu, ideologiniu, kultūriniu palikimu, šalina totalitarinio režimo simbolius, peržiūri istorinius naratyvus, keičia viešosios istorinės atminties politiką**. Šis procesas apima tiek teisinius ir institucines atminties pokyčius, tiek viešųjų erdvių pertvarką, siekiant užtikrinti, kad šiuolaikinėje visuomenėje neliktų sovietinį režimą šlovinančių ženklų ir kad šalys visiškai atsiribotų nuo sovietinės praeities. Lietuvoje desovietizacija pradėta po 1990 m. kovo 11 d., atkūrus valstybės nepriklausomybę, ir šis procesas trunka jau daugiau kaip 30 metų. Visą laikotarpį įvairių sričių pertvarka vyksta nuosekliai, tad ir atminimo politikos iniciatyvos įgyvendinamos palaipsniui, atsakingiems subjektams, institucijoms diskutuojant su visuomene.²⁶

Kalbant apie pastarųjų metų desovietizacijos kryptis, teisinius atminties politikos reguliavimo būdus, minėtini keli aspektai. Reaguojant į Rusijos agresiją prieš Ukrainą, 2022 metais vis aktyviau imta svarstyti, kaip **griežčiau vertinti totalitarinius ir autoritarinius režimus ir su jais susijusią simboliką**. Tuo tikslu

²⁵ Mikšionienė, R. (2017 m. balandžio 25 d.). Iš Vilniaus vejama Vytį gali priglausti Kaunas. Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/kultura/daiile/2017/04/25/news/is-vilniaus-vejama-vyti-gali-priglausti-kaunas-945251>

²⁶ Desovietizacija. (n. d.). Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/desovietizacija/>

Analitinių apžvalgų archyvas: <https://lnb.lt/istekliai/kiti-istekliai/analitines-apzvalgos>

tų pačių metų pabaigoje Lietuvos Respublikos Seimas priėmė jau minėtą Desovietizacijos įstatymą. Primename, kad šio teisės akto užduotis „nustatyti totalitarinių, autoritarinių režimų ir jų ideologijų propagavimo draudimą, viešųjų objektų pripažinimo tokiais, kuriais pažeidžiamas draudimas propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas, tvarką, viešųjų objektų, pripažintų tokiais, kuriais pažeidžiamas draudimas propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas, pašalinimo ar pakeitimo tvarką, totalitarinių, autoritarinių režimų ideologijų sklaidos prevencijos priemonės.“²⁷

Kad ypač **aktyvi istorinės atminties transformacija imta įgyvendinti tik pastaraisiais metais**, signalizuoja ir vadinamosios **Desovietizacijos komisijos įkūrimas** 2023 m. Oficialus jos pavadinimas – **Viešųjų objektų atitikties totalitarinių, autoritarinių režimų ir jų ideologijų propagavimo juose draudimui vertinimo tarpinstitucinė komisija**²⁸. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro teikimu įkurta darbo grupė buvo atsakinga už sovietinio paveldo ir simbolikos pašalinimą iš viešojo gyvenimo, erdvių, institucijų ir t. t. Joje dirbo 9 nariai, deleguoti iš skirtingų institucijų – istorikai, paveldosaugininkai ir pan. Nurodyta, kad kai kuriais atvejais komisija privalės tartis su aukščiausiomis valstybės institucijomis: Krašto apsaugos, Užsienio reikalų, Teisingumo ministerijomis, Kultūros paveldo departamentu. Glaudžiausiai komisija turėjo bendradarbiauti su minėtuoju Centru ir teikti jam rekomendacijas dėl viešojo objekto, o dėl sprendimo priėmimo LGGRTC turėjo apsispręsti per 5 darbo dienas. Į dekomunizavimo procesą turėjo būti įtraukiamos ir vykdomosios savivaldybių institucijos, teikiančios informaciją apie jų teritorijoje esančius draudžiamus viešuosius objektus.²⁹ Komisija vadovavosi Desovietizacijos įstatymu.

Dėl sudėtingo istorinio šalies likimo desovietizacijos procesai visuomenėje nuolat sukelia prieštaringų reakcijų ir vertinimų, ypač **daug dėmesio ir kritikos sulaukė ir ši Desovietizacijos komisija bei jos veikla**. Visų pirma, dažnai svarstyta, kad priimti sprendimai neretai būna subjektyvūs arba mažai pagrįsti, o faktams vertinti taikomi skirtingi kriterijai. Viešumoje abejota, kodėl vieni asmenys pripažįstami bendravę su sovietiniu režimu, o kiti veikę panašiomis aplinkybėmis – ne, esą dėl to atsiranda įvairių prieštarių ir dviprasmiškumo. Priekaištų Komisija sulaukė ir dėl vyraujančios politinės ideologijos įtakos, per mažo visuomenės įsitraukimo, skubotų ir vadovaujantis emocijomis priimtų sprendimų ir pan.³⁰

Prieš metus Desovietizacijos komisijai **nemažai priekaištų išsakė šalies prezidentas Gitanas Nausėda**. Pirmiausia šalies vadovas atkreipė dėmesį į tai, kad šios Komisijos, jo požiūriu, besivadovaujančios diletantų nuomone, darbas kiršina akademinę bendruomenę ir visuomenę. Tokie komentarai pasirodė nusprendus likviduoti poetei Nėriai skirtą paminką, esantį prie sostinės „Vyčio“ gimnazijos (iki 2024 m.

²⁷ Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymas. Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. gruodžio 13 d. priimtas įstatymas Nr. XIV-1679. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b80056227d3211edbcebd68a7a0df7e?jfwid=-rhnnontwv>

²⁸ Dėl Viešųjų objektų atitikties totalitarinių, autoritarinių režimų ir jų ideologijų propagavimo juose draudimui vertinimo tarpinstitucinės komisijos sudarymo. Lietuvos Respublikos Seimo 2023 m. birželio 1 d. nutarimas Nr. XIV-2030. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/7eeb4530044011eebc0bd16e3a4d3b97/asr>

²⁹ Lietuvos Respublikos Seimas. (2023 m. balandžio 28 m.). Gegužės 1-ąją įsigalioja viešųjų erdvių desovietizacijos įstatymas. Prieiga per internetą: https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35435&p_k=1&p_t=284659&p_a=1000&p_kade_id=10

³⁰ Kereišūtė, A. (2024 m. liepos 1 d.). Desovietizacijos įstatymą lydinčios aistros negėsta. Prieiga per internetą: <https://www.drg.lt/rajone/25477-desovietizacijos-istatyma-lydincios-aistros-negesta>

ugdymo įstaiga taip pat vadinosi Salomėjos Nėries gimnazija). „Todėl tikrai problema yra, problemą matau, matau sukiršintą akademinę bendruomenę, visuomenę. Galbūt yra politinių jėgų, kurios tai daro sąmoningai. <...> Nes visa tai veda tikrai į mūsų vienybės silpnėjimą ir, tiesą sakant, tampa netgi nacionalinio saugumo neigiamu veiksmu“³¹, – žiniasklaidai teigė Nausėda.

Panašios pozicijos laikosi ir šios kadencijos valdantieji, sakę, kad Desovietizacijos komisijos darbas yra perdėtai ideologizuotas ir politizuotas. Seimo kadencijos pradžioje Seimo pirmininko pareigas ėjusio Sauliaus Skvernelio teigimu, Komisija, priimdama sprendimus, turėtų labiau vadovautis ekspertų išvadomis ir mažiau kliautis emocijomis: „Viena vertus, daug tokio politikavimo ideologinio, o ne ekspertinio vertinimo yra. Bet pats procesas, kuris buvo pradėtas tos komisijos atsiradimu, jis negali būti nutrauktas. <...> Dabar labai daug tokios ideologinės politikos, nelabai suprantamų argumentų, ne ekspertiniais vertinimais (pagrįstų – BNS), bet emocija“. Kaip alternatyvą Desovietizacijos komisijai tuometinis Seimo pirmininkas matė savivaldybes, kuriose galėtų būti suburtos ekspertų komisijos arba, esant reikalui, ekspertinės išvados galėtų būti užsakomos.³²

Šių diskusijų fone – sprendimui didelę įtaką turėjo poetės Nėries įamžinimo klausimai – **valdantieji 2025 metų birželio mėnesį registravo siūlymą Desovietizacijos komisiją panaikinti**. Vieno šio sumanymo iniciatorių Seimo Kultūros komiteto pirmininko Kęstučio Vilkausko nuomone, Komisija dirba neefektyviai ir jos veiklos sritys toliau galėtų būti kuruojamos savivaldos lygmeniu. Taip pat atkreiptas dėmesys į LGGRTC, jame yra pakankamai aukštų kompetencijų mokslininkų, kurie prie desovietizacijos procesų galėtų prisidėti konsultuodami savivaldybių atstovus. Komisija per veiklos laiką užklausas svarstė ir rekomendacijas teikė LGGRTC, o galutinius sprendimus priėmė jos direktorius Arūnas Bubnys, savo ruožtu savivaldybės juos įgyvendino.³³

Tokia Kultūros komiteto intencija sulaukė nemažai dėmesio. **Čia išryškėjo bent kelios interesų grupės**. Pirmiausia sureagavo pats Desovietizacijos komisijos pirmininkas Vitas Karčiauskas, jo manymu, parlamentarų siūlomas modelis nebus efektyvus: „Neveiks (mechanizmas – ELTA). Ką reiškia rekomendacinės išvados? Koks tikslas? Kas Genocido centre tą vykdys? Tengi šiai dienai yra nulis darbuotojų. Reikia ilgos diskusijos norint priimti kokį nors sprendimą. Manau, kad tas mechanizmas neveiks ir jį reikėtų išvis stabdyti, jeigu nenorima, kad jis veiktų toks, koks yra dabar. Reikia pradėti nuo diskusijų, kas yra valstybės istorinė atmintis“³⁴. **Siūlomo ketinimo nuostatomis kontrargumentavo Seimo opozicija**. Seimo narė bei Laisvės kovų ir istorinės atminties komisijos vicepirmininkė Paulė Kuzmickienė siekį nutraukti Desovietizacijos komisijos darbą įvertino kaip apskritai desovietizacijos proceso sustabdymą.

³¹ Zulonaitė, G. (2024 m. rugpjūčio 20 d.). Prezidentas kritikuoja Desovietizacijos komisiją, sako matantis sukiršintą visuomenę. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/prezidentas-kritikuoja-desovietizacijos-komisija-sako-matantis-sukirsinta-visuomene-56-2291896>

³² Biržietis, D., Pikelytė, M., Skėrytė, J. (2025 m. birželio 16 d.). Skvernelis sutinka, kad Desovietizacijos komisijos funkcija atitektų savivaldai. Prieiga per internetą: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2591679/skvernelis-sutinka-kad-desovietizacijos-komisijos-funkcija-atitektu-savivaldai?srsltid=AfmBOoq_ZWz1AXhdKr8pjKk2pSsyYZkOLIW3ggbjwYOHUpE70HAL8RWO

³³ Pikelytė, M. (2025 m. birželio 13 d.). Grupė socialdemokratų siūlo naikinti desovietizacijos komisiją. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/grupe-socialdemokratu-siulo-naikinti-desovietizacijos-komisija/>

³⁴ Ten pat.

Viešai buvo išplatintas pranešimas, kad socialdemokratų **siūlymui naikinti šią Komisiją nepitaria Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga**. Savo pareiškimą jos nariai argumentavo tuo, kad dekomunizavimo procesas yra svarbus atkuriant istorinį teisingumą ir įvardijant okupacinio režimo vykdytojus, pagerbiant aukas, taip pat labai svarbu iš viešųjų erdvių pašalinti totalitarizmo simbolius. Suabejota ir savivaldybių pajėgumu pačioms spręsti su atminties simboliais viešosiose erdvėse susijusius klausimus – kaip tik Komisiją vertėtų stiprinti, kad būtų daugiau diskutuojama su visuomene, vykdomi atitinkami tyrimai, be to, savivaldybėse yra dar neišspręstų klausimų, į kuriuos atsakyti jos vengia.³⁵

2025 metų birželį, praėjus vos savaitei po aštrios politinės konfrontacijos – nuolat pasikartojančių viešųjų svarstymų ir dėl valdančiųjų Desovietizacijos komisijai reiškiamų priekaištų ir nepasitikėjimo – ši **informavo atsistatydinanti, sprendimą grįsdama valdančiųjų įtarumu ir abejonėmis dėl jos veiklos bei funkcijų**. Kaip teigiama, Komisija šį sprendimą priėmė bendru sutarimu. 2025 m. birželio 27 d. atsistatydinimo laiškas buvo įteiktas Seimo vadovybei. Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininko Darius Jakavičius prašyta parengti nutarimo projektą, pagal kurį Desovietizacijos komisijos nariai būtų atleidžiami iš pareigų. Viešojoje Komisijos komunikacijoje dėstomos šios pasitraukimo priežastys: „Komisija yra sudaryta iš istorinės atminties politikos lauke dirbančių autoritetingų institucijų ir organizacijų deleguotų asmenų, kurie patys būdami savo srities ekspertai taip pat atstovavo juos delegavusių 2 ekspertinių institucijų nuomonę ir poziciją. Priimant sprendimus taip pat buvo užsakomos papildomos istorinės-ekspertinės pažymos. Todėl kategoriškai atmetame politikų viešai išsakytus kaltinimus dėl priimtų sprendimų politinio angažuotumo“. Be kita ko, buvo atkreiptas dėmesys į visuomenės poliarizavimą desovietizacijos klausimais, šio proceso trūkumus, neefektyvią komunikaciją, kalbėta apie Komisijos rekomendacijas ir LGGRTC motyvus dėl priimamų galutinių sprendimų.³⁶

Nors kelis mėnesius diskutuota, **koks turėtų būti Desovietizacijos komisijos likimas, naujausiais duomenimis, Seimo pirmininkas Juozas Olekas pritaria pozicijai, kad jos misija yra baigta**: „Manau, kad darbas yra atliktas ir tolesnei veiklai prasmės nėra. Čia ne kažkoks išnaikinimas. Turime suprasti, kad yra darbai, kuriuos atliekame ir tada tos institucijos nebūtinai turi likti. Mes taip užsiauginame institucijų gausą, kurdami komisijas, kurios neturi darbo pabaigos“. **Su Oleko nuomone LGGRTC vadovas Bubnys sutiko tik iš dalies**. Jis pritarė, kad labiau į šią sritį iš tiesų galėtų įsitraukti savivaldybės, bet oponavo, kad desovietizacijos procesas nėra baigtas, nes dar laukia sprendimai ir darbai dėl karių kapinių perkėlimo.³⁷

³⁵ Politiniai kaliniai ir tremtiniai kritikuoja siūlymą naikinti Desovietizacijos komisiją. (2025 m. birželio 17 d.). Prieiga per internetą: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2592764/politiniai-kaliniai-ir-tremtiniai-kritikuoja-siulyma-naikinti-desovietizacijos-komisija?srsltid=AfmBOoqB6qRCq8hKAZune5QYSbQiUd7DoM22ECLWClxtAKdJq8e3_vZr

³⁶ Desovietizacijos komisijos nariai Seimo vadovybei išsiuntė atsistatydinimo raštą. (2025 m. birželio 27 d.). Prieiga per internetą: <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/desovietizacijos-komisijos-nariai-seimo-vadovybei-issiunte-atsistatydinimo-rasta-n1431834?>

³⁷ Pikelytė, M. (2025 m. rugsėjo 17 d.). Olekas apie desovietizacijos komisiją: darbas atliktas, nėra prasmės tolesnei veiklai. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2681364/olekas-apie-desovietizacijos-komisija-darbas-atliktas-nera-prasmes-tolesnei-veiklai?srsltid=AfmBOor61He5QoIGPGBk4LrjnjaXtoUaWAZO9gLrsGgKqbXbG631aR7c>

Apžvelgiant dabartinę politinę situaciją išryškėja esminės tendencijos. Dešiniuosiems jėgoms priklausantys ar save priskiriantys subjektai dažniausiai yra už tai, kad Desovietizacijos komisija ir toliau funkcionuotų, vykdydama jai priskirtas funkcijas, o kairysis politikos blokas, kurio atstovai šioje Seimo kadencijoje sudaro valdančiąją daugumą, atvirkščiai – palaiko desovietizacijos proceso liberalizavimą, o patį procesą prilygina visuomenės kiršinimo priemonei. Iš esmės šiuo klausimu ryški nuomonių poliarizacija įvairiose interesų grupėse.

6. Memorialinių objektų statymo ir griovimo praktika Latvijoje ir Estijoje

Ne tik Lietuva, bet ir kitos Baltijos šalys – Latvija bei Estija – atsisako sovietinio palikimo ir ideologijos, priespaudos relikty, nes siekia nutraukti bet kokius likusius ryšius su Sovietų Sąjungos laikotarpiu. Šios pastangos visose trijose šalyse ypač suintensyvėjo po 2022 m. vasario 24 d. Rusijos plataus masto karinės invazijos į Ukrainą. Sovietinių memorialinių objektų naikinimas susijęs ne tik su istorinio teisingumo siekiamybe – bent jau pastaraisiais metais taip išreiškiamas solidarumas su Ukraina.

Kaip pažymima moksliniuose šaltiniuose, **visose trijose Baltijos šalyse atminties politikos kaitai būdingi tam tikri smulkūs skirtumai**: skiriasi aktyvumas sprendžiant šios srities problemas, sprendimo proceso veikėjai ir laikas. Visgi valstybes vienija tai, kad inicijuojant konkrečius veiksmus siekiama atsiriboti nuo sovietmečio palikimo ir atkurti bei sustiprinti tarpukario valstybingumo tradicijas. Iš esmės **Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje atminties politikos raida pasižymi praktiškai tais pačiais svarbiausiais bruožais**, pagal kuriuos atgavus nepriklausomybę imtas konstruoti naujas valstybių tapatumas³⁸:

- jau pirmaisiais nepriklausomybės metais vyksta intensyvi desovietizacija, viešosiose erdvėse naikinami sovietiniai atminimo ženklai;
- pasmerkiamas Molotovo-Ribentropo paktas, stalininė priespauda, atnaujinami istorinių įvykių, apie kuriuos buvo vengiama kalbėti, tyrimai;
- tęsiamos tarpukario valstybingumo tradicijos;
- tarpukaris įkvėpė ir kultūrinės iniciatyvas;
- imti tirti ir vertinti sovietiniai nusikaltimai, kuriami žalos atlyginimo mechanizmai;
- svarbiu tampa stalinizmo ir nacizmo problematikos pripažinimas ir palyginimas nacionaliniu lygmeniu, Holokausto temos, šių reiškinių aktualizavimas Europos kontekste.

2022 m. gegužės 26 d. po aktyvių diskusijų ir debatų įvairiose visuomenės grupėse **Latvijos parlamentas didžiule balsų dauguma pritarė naujam plačios apimties įstatymui dėl draudimo demonstruoti Latvijos Respublikos teritorijoje sovietų ir nacistinių režimų šlovavimo objektus ir jų demontavimo** (latv. *Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to*

³⁸ Statkevičius, T. (2013). Atminties politika Baltijos šalyse : dvi probleminės sritys. *Politikos mokslų almanachas*, 13, 141–142. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.7220/2335-7185.13.6>

demontāžu Latvijas Republikas teritorijā)³⁹, kuris oficialiai priimtas birželio 16 d., o įsigaliojo to mėnesio 23 d. Teisės akto priėmimui **tepasipriešino nedidelė parlamentarų grupė, atstovaujanti šalies rusų mažumai**. Dokumente išsamiai išdėstyta, kokiais kriterijais remiantis nuosekliai bus atsisakyta sovietinio ir nacistinio atminties palikimo, Latvijos viešosiose erdvėse pradėjusio atsirasti nuo okupacijos pradžios 1940 m. Šio teisės akto sandara:

- įstatymo paskirtis;
- įstatymo taikymo tikslas ir sritis;
- draudimas eksponuoti objektus, kurie šlovina sovietinį ir nacinį režimus;
- kriterijų, kuriais remiantis turi būti išmontuoti su šiais režimais susiję memorialiniai objektai, apibrėžiamas;
- objektų išmontavimo taisyklės;
- specialios objekto išmontavimo nuostatos, pavyzdžiui, jei būtina, privalu taikyti statybą reglamentuojančius norminius aktus;
- specialiosios pirkimo procedūros nuostatos;
- objekto išmontavimo finansavimas;
- originalių dalių ir išardytų objektų fragmentų įtraukimas į Latvijos okupacijos muziejaus kolekciją;
- pereinamojo laikotarpio nuostatos.

Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, po 2022 m. vasario 24 dieną Rusijos pradėto karo Ukrainoje šalies atminties politikos raida pasiekė naują lygį. Kai kurių sovietinių paminklų, kurie iki tol buvo vertinami pakančiai, likimas imtas kvestionuoti. **Daugiausia kontroversijų pradėjo kelti Pergalės parko memorialas** (oficialiai – „Monumentas Sovietų Latvijai ir Rygai, išlaisvintai nuo nacistinių vokiečių užpuolikų“), pastatytas 1985 m. ir skirtas Latvijos ir Rygos išvaduotojams iš vokiečių fašistų. Paminėtina, kad etniniai latviai ne sykį organizavo išpuolius prieš šį statinį, paviršutiniškai jį apgadindami – vienos iš atakų metu žuvo du kaltininkai. Nors šiame kontekste minimas dvišalis 1994 m. pasirašytas įsipareigojimas Latvijoje saugoti sovietmečio paminklus ir memorialus, Pergalės paminklo nugriovimo iniciatyva imta įgyvendinti sparčiau. Šis atminties ženklas imtas traktuoti kaip posovietinio ilgesio stimulus asmenims, gyvenantiems Rusijos informacijos įtakos lauke.⁴⁰

Dėl sprendimo likviduoti paminklą kilo nepasitenkinimo protestų, **išryškėjo ideologinė konfrontacija tarp sprendimų priėmėjų ir prorusiškų demonstrantų**. Latvijos politikai kaltinti cinizmu, dvigubų standartų taikymu, nenoru civilizuotai spręsti tarptautinius klausimus bei tarptautinės teisės nepaisymu. Savo ruožtu besipriešinantieji šiam sprendimui akcentavo, kad ne visi iš jų pritaria Rusijos invazijai į Ukrainą ir formuojamai Putino politikai. Šiomis aplinkybėmis Latvijoje konstruotas naratyvas, kad sovietų režimas bandė ištrinti nepriklausomos Latvijos prisiminimus, siekdamas pavergti žmones ir sukurti naują

³⁹ Likumi. (2022 m. birželio 23 d.). Par padomju un nacistisko režimu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā. Prieiga per internetą: <https://likumi.lv/ta/id/333439-par-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinoshu-objektu-eksponesanas-aizliegumu-un-to-demontazu-latvijas-republikas-teritorija>

⁴⁰ The Life and Media of Gordon F. Sander. (2022 m. rugpjūčio 30 d.). Prieiga per internetą: <https://www.gordonsander.com/news/memory-wars-in-latvia>

rusifikuotą komunistinę visuomenę, bet dabartinė Latvija nesiekia ištrinti žmonių atminties. Visgi tiesa yra ta, kad daugelis Latvijos žmonių sovietinius karinius paminklus suvokia kaip priminimą, jog gali sugrįžti sovietinis teroras.^{41, 42}

Estijoje situacija iš esmės nedaug tesiskiria nuo Lietuvos ir Latvijos padėties. Griuvus sovietinei santvarkai, imta nuosekliai iš viešųjų erdvių šalinti sovietinį memorialinį palikimą. Tiesa, galima išskirti bent kelis ryškesnius su šiuo procesu susijusius įvykius, sprendimus, kurie šalies visuomenėje sulaukė įvairių vertinimų ir sukėlė daugybę diskusijų.

Po Sovietų Sąjungos griuvimo Estijoje **išskirtinos dvi su istorinės atminties konstravimu susijusios praktikos**. Valstybė nuosekliai ėmėsi atsikratyti svarbiausių režimo ideologų paminklų – pirmiausia buvo griaujami Lenino, Josifo Stalino, kitų komunistinių veikėjų monumentai, stovėję miestų aikštėse. Vietoje jų imti statyti naujai realybei dedikuoti statiniai. Visgi šalies erdvėse išliko daug paminklų, kitų sovietinę istorinę atmintį įamžinančių ženklų, ir tai kėlė daug diskusijų dėl totalitarinių relikvų viešo demonstravimo. Svarbų etapą žymi 2004 m., kai Estija įstojo į Europos Sąjungą. Bendrija skyrė nemažai išteklių paminklams, esantiems viešosiose erdvėse, pertvarkyti. **Išskiriamos kelios pagrindinės strategijos, kaip Estijoje pasielgta su sovietiniais įamžinimo ženklais**⁴³:

- konservavimas ir restauravimas. Atsižvelgiant į galimą šalies rusų reakciją, svarstant tokius jautrius klausimus kaip nepagarba jau pastatytiems paminklams, likę paminklai prižiūrimi, valomi ir restauruojami.
- Manipuliavimas erdvine aplinka. Ji pakeičiama siekiant sumažinti nepageidaujamų paminklų matomumą ir ideologinę reikšmę.
- Naujų prasmų paminklams suteikimas. Praeities eros paminklai gali virsti neutraliomis vietomis, lankomomis turistų, besidominčių sovietine skulptūra. Minėtinas Maarjamäe paminklų parkas.
- Kitų architektūrinių objektų statyba siekiant paminklus užmaskuoti. Pavyzdys – minėtas paminklų parkas, stovintis greta 1960 m. pastatyto sovietinio obelisko.
- Perkėlimas. Iš turistinių vietų ar gausiai apgyvendintų rajonų objektai perkeliama į kitas erdves. Ilustratyviausias pavyzdys – Bronzinio kario atvejis („Paminklas žuvusiems Antrojo pasaulinio karo metu“).
- Sunaikinimas. Totalitarinį režimą reprezentuojančių paminklų griovimas buvo pirmoji spontaniška reakcija iškart po Sovietų Sąjungos žlugimo, tai buvo kaip vienas iš režimo griuvimo ženklų.
- Naujų paminklų statyba. Šis žingsnis – siekis Estijos istorinę atmintį įamžinti atsižvelgiant į dabartines politines aplinkybes.

⁴¹ Armstrong, M. (2022 m. rugpjūčio 24 d.). Removal of Soviet-era war memorial in Latvia angers ethnic Russians. Prieiga per internetą: <https://www.euronews.com/2022/08/24/removal-of-soviet-era-war-memorial-in-latvia-angers-ethnic-russians?>

⁴² President expects Latvia's ethnic Russians to also back removal of monument to Soviet army. (2022 m. gegužės 3 d.). Prieiga per internetą: https://www.baltictimes.com/president_expects_latvia_s_ethnic_russians_to_also_back_removal_of_monument_to_soviet_army/?

⁴³ Bellentani, F. (2020 m. gegužės 29 d.). Seven ways to deal with monuments in Estoni. Prieiga per internetą: <https://estonianworld.com/opinion/seven-ways-to-deal-with-monuments-in-estonia/>

Kad istorinės atminties perkonstravimas yra susijęs su įvairiomis interesų grupėmis ir apskritai yra opus klausimas, įrodo Bronzinio kario skulptūros nukėlimo procesas. Apskritai čia trumpai vertėtų prisiminti šio monumento pastatymo istoriją ir aplinkybes. Sovietmečio pradžioje įsigaliojo įstatymas, nurodantis, kad kiekvienoje Sovietų Sąjungos sostinėje privalo būti pastatytas reprezentacinis paminklas miesto išvaduotojams ir nežinomo kareivio arba masinė kapavietė žuvusiems miesto išvadavimo metu. Tuo tikslu 1947 m. Talino Tenismegio kalvoje pastatytas režimo keliamus reikalavimus atitinkantis Bronzinis karys.⁴⁴ Nors nepriklausomybės pradžioje dėl rusakalbės bendruomenės interesų šis paminklas iš viešosios erdvės nebuvo pašalintas, ilgainiui vis aktyviau diskutuota dėl šio statinio perkėlimo į tinkamesnę vietą. 2006 m. valdančiosios partijos – *Pro Patria* ir *Res Publica Union* – Talino miesto tarybos paprašė parengti detalųjį Bronzinio kario perkėlimo planą, taip pat numatyti toje vietoje palaidotų sovietų karių palaikų perkėlimą į kapines. Komunikuota, kad šis paminklas visada funkcionavo kaip okupacinės valdžios simbolis, todėl nedera su nepriklausomos ir modernios Estijos valstybingumu. Nuo to momento Bronzinio kario perkėlimo klausimas atsidūrė visuomenės dėmesio centre.⁴⁵

2007 m. pradžioje Estijos parlamentas **priėmė Karo kapų apsaugos įstatymą⁴⁶, kuriuo remiantis buvo paskelbta rekomendacija karių palaikus, esančius po Bronziniu kariu, iškasti ir perlaidoti kitur.** Tų pačių metų ankstyvą balandžio 26 d. rytą buvo pradėta karių palaikų identifikacija ir pasiruošimas jų perkėlimui. Tiek sprendimas paminklą iškelti iš Talino centro, tiek pradėti veiksmai išprovokavo masines protesto akcijas ir riaušes, kurių metu žuvo vienas žmogus – daugiausia nepasitenkinimą dėl šios situacijos išreiškė Estijos rusai. Naktis iš balandžio 26-osios į 27-ąją į istoriją įėjo „bronzinės nakties“ pavadinimu. Ši situacija liudija, kad istoriniai simboliai gali tapti šiuolaikinių politinių konfliktų priežastimi ir ašimi. Paminklo ir karių palaikų perkėlimas atskleidė gilią istorinės atminties takoskyrą tarp estų ir rusų mažumos, be to, dar labiau sustiprino įtampą tiek pačios šalies viduje, tiek tarp Estijos ir Rusijos. Daugiausia incidentų ir smurto protrūkių vyko Taline, visgi susirėmimai fiksuoti ir kituose Estijos miestuose, pavyzdžiui, Narvoje, mieste, kuriame didžioji dalis gyventojų – rusai. Net įgyvendinus Estijos institucijų sprendimą neramumai šalyje nesiliovė – perkeltas sovietinis simbolis buvo saugomas policijos, o įvykius šalia jo nušvietė gausios žiniasklaidos atstovų pajėgos. Pavyzdžiui, 2009 m. nežinomi asmenys paminklą nuniokojo ir paliko ant jo nacistinį režimą šlovinantį užrašą. Net ir praėjus keleriems metams po įvykių, žiniasklaidoje buvo periodiškai informuojama, jog šis paminklas ir toliau išlieka ginčų bei visuomenės emocijų diskusijų objektu.^{47, 48}

Rusijos 2022 m. pradėtas karas prieš Ukrainą Estijoje, kaip ir Lietuvoje bei Latvijoje, buvo naujas postūmis atsisakyti likusių sovietinių atminimo ženklų: imti naikinti svarbūs prieštarigai vertinamus veikėjus ir skaudžius istorinius įvykius žymintys paminklai, intensyviai keisti gatvių bei objektų, kuriems

⁴⁴ Kallas, V. (2006 m. rugsėjo 22 d.). Mālestusmārgid, pronkssōdur ja Tallinna “vabastamine”. Prieiga per internetą:

<https://parnu.postimees.ee/2138837/malestusmargid-pronkssodur-ja-tallinna-vabastamine>

⁴⁵ Cavegn, D. (2017 m. balandžio 25 d.). Monument of contention: How the Bronze Soldier was removed. Prieiga per internetą:

<https://news.err.ee/592070/monument-of-contention-how-the-bronze-soldier-was-removed>

⁴⁶ Riigikogu. (2007 m. sausio 10 d.). Sõjahaudade kaitse seadus. Prieiga per internetą: <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032014061>

⁴⁷ Cavegn, D. (2017 m. balandžio 25 d.). Monument of contention: How the Bronze Soldier was removed. Prieiga per internetą:

<https://news.err.ee/592070/monument-of-contention-how-the-bronze-soldier-was-removed>

⁴⁸ Pugačiauskas, V. (2007 m. balandžio 30 d.). Bronzinis karys jau pastatytas Talino kapinėse. Prieiga per internetą:

<https://www.delfi.lt/news/daily/world/bronzinis-karys-jau-pastatytas-talino-kapinese-13045580>

Analitinių apžvalgų archyvas: <https://lnb.lt/istekliai/kiti-istekliai/analitines-apzvalgos>

suteikti kontroversiškai veikusių asmenų vardų, pavadinimai. Iš esmės Rusijos invazija į Ukrainą Baltijos šalims tapo priminimu apie sovietų režimo okupaciją ir aneksiją.

2022 m. birželio mėnesį, praėjus keliems mėnesiams po Rusijos agresijos prieš Ukrainą pradžios, **Estijos Vyriausybės kanceliarijoje buvo sudaryta darbo grupė, kuriai pavesta (1) rinkti informaciją apie Estijoje esančius antkapinius paminklus ir memorialus su okupacinės valdžios simboliais, (2) rasti sprendimus, kaip juos pašalinti ar pakeisti neutraliais simboliais.** Tuomet pažymėta, kad šalyje tokių memorialinių objektų viešosiose erdvėse yra apie 200–400. Šios grupės poreikis ir teisinis pagrindas dėl sovietinių ženklų likvidavimo buvo iškomunikuotas viešai: „Teisinis pagrindas, be kita ko, grindžiamas Ženevos konvencija, karių kapų įstatymais, paveldo apsauga ir teisėsauga bei Statybos kodeksu. Tikslus perkėlimo teisinis pagrindas priklauso nuo konkrečių aplinkybių, susijusių su kiekvienu paminklu (pvz., ar tai laidojimo vieta, ar ženklas, nesusijęs su karo kapu, ar paminklas yra registruotas kaip meno paminklas ir pan.)“. Teigiama, kad Estijos valdžia perlaidodama karių palaikus imsis visų tarptautinių įsipareigojimų ir bendradarbiaus su vietos valdžios institucijomis. Teisę uždrausti nedemokratinį režimų simbolius garantuoja tarptautinės ir Europos žmogaus teisių organizacijos. Išskirtinis aspektas yra tas, kad ši darbo grupė buvo pristatoma kaip komanda, kurios sudėtis viešai neskelbiama. Tai argumentuojama siekiu išvengti jėgų, kurios gali būti suinteresuotos grupės nariams daryti įtaką, kišimosi. Kaip kontaktinis ir komunikacijos atstovas pristatytas tik valstybės pareigūnas Asko Kiviniukas.⁴⁹

Šiame kontekste minėtina ir **Rusijos**, kuri sovietinių paminklų griovimą traktuoja kaip antirusiškų nuotaikų skatinimą, pozicija. Viešojoje informacinėje erdvėje šie **Baltijos šalių veiksmai vadinti barbariškais, fašistiniais, neturinčiais precedento, ir tai galėtų būti pretekstas Rusijos karui su Baltijos šalimis pradėti.**⁵⁰

2023 metų sausio pradžioje žiniasklaidoje buvo išplatinta informacija su skaičiais, kokius darbus Vyriausybės kanceliarijai pavyko įgyvendinti. Po sovietmečio paminklais palaidoti palaikai buvo perkelti – iš viso 830, likviduota 20 karių kapaviečių, laikytų Raudonosios armijos paminklais. Pateikti su komandos rekomendacijomis susiję skaitiniai duomenys. Pranešta, kad darbo grupė oficialiai savo veiklą nutraukė 2022 metų lapkričio mėnesį, o ateityje šią funkciją, įvairius kasinėjimus pagal poreikį tęs Estijos karo muziejus, bendradarbiaudamas su Gynybos investicijų centru.⁵¹

Kadangi Estijoje ir Latvijoje, palyginti su Lietuva, telkiasi gausesnės rusų mažumos bendruomenės, dėl sovietinio palikimo daugiausia protestų kilo būtent šiose dviejose šalyse. Lietuvoje daugiau klausimų visuomenei kėlė kai kuriuos asmenis, pavyzdžiui, rašytojus Nėrį, Petrą Cvirką, įamžinančių objektų likimas – šių veikėjų kolaboravimas su suvereniai Lietuvai priešišku sovietiniu režimu interpretuotas įvairiai:

⁴⁹ Riigikantselei. (2022). Monumendid. Prieiga per internetą: <https://riigikantselei.ee/monumendid>

⁵⁰ Kremliaus režimas ir toliau kaltina Baltijos šalis: sovietinių paminklų griovimą vadina rusofobija. (2022 m. rugpjūčio 30 d.). Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/pasaulis/ivykiai/2022/08/30/news/maskva-smerkia-tariama-rusofobija-baltijos-salyse-24402357>

⁵¹ Remains of 830 people reburied following Soviet-era monument removals. (2023 m. sausio 3 d.). Prieiga per internetą: <https://news.err.ee/1608838585/remains-of-830-people-reburied-following-soviet-era-monument-removals>

Analitinių apžvalgų archyvas: <https://lnb.lt/istekliai/kiti-istekliai/analitines-apzvalgos>

rašytojas gali atsiskleisti kaip talentingas kūrėjas, tačiau politiniai pasirinkimai kelia įvairių prieštara, literatūra ir politinė atsakomybė yra skirtingos kategorijos (arba kaip tik atvirkščiai) ir pan.

7. Vokietijos patirtis

Skirtingų būdų ir praktikų, kaip praeitis turi būti prisimenama arba užmaskuojama, galima aptikti ir kitose Europos valstybėse. Nors dėl istorinių, kultūrinių, politinių kontekstų valstybių situacija ne visada palygintina, kai kurių procedūrų ir sąlyčio taškų apžvelgimas gali būti naudingas svarstant klausimus, kaip istorija formuoja politiką, padeda išvengti praeities klaidų, taip pat atskleidžiant, kad atminties konstravimas glaudžiai siejasi su ideologiniais ir politiniais interesais. Konkrečiai Vokietijoje praeities reprezentacija ypač glaudžiai siejasi su nacistine istorija, o sprendimų priėmimas neretai sukelia tiek visuomenines, tiek politines įtampas.

XX a. pirmojoje pusėje Europoje įsigalėję totalitariniai režimai siekė įsitvirtinti visose piliečių viešojo ir privačiojo gyvenimo srityse. Įgyvendinant šį tikslą svarbų vaidmenį atliko viešųjų erdvių planavimas pasitelkiant režimus šlovinančius simbolius ir ženklus. Kiekvieno režimo žlugimas neišvengiamai lėmė perėjimą į naują politinę sistemą, kuriai teko užduotis permąstyti ir pertvarkyti ankstesnės kultūros palikimą. **Apie esminius pokyčius formuojant istorinę atmintį Vokietijoje tikslingiausia pradėti kalbėti nuo 1945 metų, kai žlugo Hitlerio sukurta nacistinė santvarka.**

Istorinis kontekstas Vokietijoje pasižymi specifiniais bruožais. Po Antrojo pasaulinio karo šalis buvo padalyta į keturias okupacines zonas, kurias pasidalijo sąjungininkės Jungtinės Amerikos Valstijos, Didžioji Britanija, Prancūzija ir Sovietų Sąjunga. Pirmųjų trijų sąjungininkių zonose susiformavo Vakarų Vokietija, o ketvirtosios – Rytų Vokietija. Sąjungininkės vieningai sutarė, kad **Vokietija turėtų būti apvalyta nuo nacistinių apraiškų, o vokiečiai perauklėti pagal demokratines vertybes.** Kad erdves performuoti ir pašalinti draudžiamus objektus nebus sudėtinga – visi sutarė, keblesniu dalyku laikyta tai, kad liko daugybė milijonų nacių partijai ar kitai režimo organizacijai priklausiusių Vokietijos gyventojų, kilo klausimas, kaip juos **denacifikuoti**. Sąjungininkės nesutarė, kokie uždaviniai šiam tikslui pasiekti turėtų būti įvykdyti.⁵² Kalbant apie atminties simbolius erdvėse, **nacių režimo relikvijos iš viešumos buvo pašalintos iškart po karo**, vis dėlto nuogaustauta, kad tam tikro režimo ikonografijos likvidavimas dar negarantuoja, kad praeities bus atsisakoma lengvai. Šių simbolių naikinimas traktuotas tik kaip pirmas žingsnis – būtinas, tačiau neužtikrinantis ryškių kultūrinių ir politinių pokyčių.⁵³ Atsižvelgiant į naujosios atminties politikos formavimo bruožus galima teigti, kad procesas buvo fragmentuotas ir itin priklausė nuo skirtingų sąjungininkių interesų.

Taigi po Antrojo pasaulinio karo atminties politika Vokietijoje itin telkėsi į Holokausto pripažinimą ir sprendimus, susijusius su nacizmo režimo palikimu, o po 1990 m. atminties politika buvo

⁵² AlliiertenMuseum. (n. d.). Entnazifizierung. Prieiga per internetą: <https://www.alliiertenmuseum.de/thema/entnazifizierung/>

⁵³ Zeitz, J. (2017 m. rugpjūčio 20 d.). Ent-na-zi-fi-zie-rung. Prieiga per internetą: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/08/20/why-there-are-no-nazi-statues-in-germany-215510/>

Analitinių apžvalgų archyvas: <https://lnb.lt/istekliai/kiti-istekliai/analitines-apzvalgos>

Cituojant arba naudojant šį šaltinį, nuoroda į Nacionalinę biblioteką yra būtina.

Šioje apžvalgoje pateikiamas turinys nėra oficiali Nacionalinės bibliotekos nuomonė.

plėtojama dviem kryptimis. Kaip ir anksčiau, didelis dėmesys skiriamas Holokausto atminimui aktualizuoti, kitą liniją sudaro buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos (VDR) tiek materialusis, tiek nematerialusis atminties paveldas. Respublikos gyvavimo metu atminties politika buvo griežtai valdoma valstybės institucijų ir tarnavo ideologiniams tikslams. Holokaustas buvo vertinamas per prizmę, kad VDR nugalėjo Hitlerio režimą, o atsakomybė už nusikaltimus žmoniškumui tenka fašistinei Vokietijai. Šiame kontekste buvo statomi paminklai „antifašistams“, švietimo programos stipriai ideologizuojamos, reikšmingą propagandos įrankio vaidmenį atliko menas: literatūra, kinas, dailė ir kt. Statomi masyvūs atminimo paminklai, rengiamos didelio masto eitynės, minėjimai – taip įtvirtinamas VDR, „išgelbėtojos“, mitas.^{54, 55}

1990 m., po Vokietijos suvienijimo, greta Holokausto ir nacizmo atminties simbolių problematikos imta svarstyti, **kaip išspręsti komunistinės VDR atminties palikimo klausimus. Atitinkami veiksmai apima paminklų šalinimą, ideologinių simbolių ir viešųjų erdvių transformaciją, kultūros ir švietimo laiko pokyčius bei kitas sritis,** kurias buvo persmelkusi komunistinė ideologija. Kaip ir kitose šalyse, kuriose buvo tariamasi, kaip tvarkytis su nebepageidaujamos istorijos liekanomis, Vokietijoje taip pat kilo įvairių diskusijų ir prieštarų dėl simbolinių ženklų likvidavimo masto. Vienais atvejais buvo elgiamasi nuosaikiau, svarstoma ilgiau. Iki šiol sostinėje išlikę ir saugomi Berlyno sienos fragmentai, perėjimo postas *Checkpoint Charlie*. Kitais – nedelsiant imamasi išmontavimo ir likvidavimo darbų, pavyzdžiui, pašalinti garsių komunistinių figūrų paminklai, VDR pareigūnų atminimo antkapiai ir pan.⁵⁶

Aktualus tapo ne tik nepageidaujamų simbolių atsisakymas, bet ir **vienos iš svarbiausių atminties politikos vertikalių – Holokausto – pripažinimas bei atsakomybės už jį įprasminimas.** Žvelgiant į dabartinę praktiką – vienas didžiausių ir daug turistų sutraukiančių su Holokaustu susijusių objektų yra Memorialas nužudytiems Europos žydams, Vokietijos sostinės Berlyno centre atidarytas 2005 m. Betono stačiakampių parkas ir po juo esantis muziejus žymi tai, kad šalis pripažįsta įvykdžiusi plataus masto žydų persekiojimą ir žudymą, prisiima kaltę ir pagerbia nacistinės sistemos aukas.⁵⁷

Vienas unikalesnių sprendimų – šalyje uždrausti diktatoriaus Adolfo Hitlerio veikalą „Mano kova“ (vok. *Mein Kampf*). Toks draudimas galioja ir daugelyje kitų šalių, tiesa, kai kur taikomos tam tikros išlygos. Pavyzdžiui, vienur leidžiama jį turėti, bet draudžiama pardavinėti ir leisti, kitur – netgi laikyti. Vis dėlto įvairiuose kontinentuose yra šalių, kuriose disponavimas šia knyga yra visiškai legalus. Tose šalyse, kuriose taikomi ribojimai, šis darbas traktuojamas kaip nacistinės propagandos įrankis ir ideologinis pagrindas nacistinėms idėjomis skleisti bei neapykantai kurstyti. Pačioje Vokietijoje Hitlerio veikalas sąjungininkų buvo uždraustas po karo 1945 metais, teises į kūrinį suteikiant Bavarijos žemėms, o prieš dešimtmetį, baigiant autorių teisėms galioti, imta kalbėti apie naują knygos leidimą. Draudimas kvestionuotas, visų pirma, dėl to, kad žmonija turi teisę žinoti, apie ką iš tikrųjų yra knyga, ir „nė vienas, kuris tai

⁵⁴ Scharnowski, S. (2010). Heroes and Victims: The Aesthetics and Ideology of Monuments and Memorials in the GDR. In: Niven, B., Paver, C. (eds) *Memorialization in Germany since 1945*. Palgrave Macmillan, London. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1057/9780230248502_25

⁵⁵ Beattie, A. H. (2011). The Politics of Remembering the GDR: Official and State-Mandated Memory since 1990. In: Clarke, D., Wölfel, U. (eds) *Remembering the German Democratic Republic*. Palgrave Macmillan, London. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1057/9780230349698_2

⁵⁶ Ward, J. J. (2023 m. vasario 23 d.). When Memorials Come Down, Ghosts Remain. Prieiga per internetą: <https://www.historians.org/perspectives-article/when-memorials-come-down-ghosts-remain-berlin-after-reunification-march-2023/>

⁵⁷ Memorials in Germany. (n. d.). Prieiga per internetą: <https://after-dictatorship.org/en/continents/europe/germany/memorials.html>

perskaitys, netaps nacių". Be kita ko, joje atskleidžiama nacių mąstysena. Ribojimai interneto amžiuje vertinami ir kaip naivi priemonė kontroliuoti, nes kūrinys gali būti lengvai įsigyjamas virtualiose platformose.⁵⁸

2016 m. pranešta, kad po 70 metų Vokietijoje Hitlerio veikalą „Mano kova“ išleido Miuncheno šiuolaikinės istorijos institutas – kūrinys iškart tapo bestseleriu. Kad knyga būtų išleista, ieškota kompromisų – kur reikalinga, pateikti istorikų komentarai. Skaitytojams išgraibščius knygą, pasirodė informacija apie pakartotinius tiražo leidimus. Nors pavojus dėl knygos populiarumo vertintas skeptiškai – greičiausiai šis leidimas tesukėlė skaitytojų smalsumą, vis dėlto pasigirdo nuogąstavimų dėl antisemitizmo apraiškų padidėjimo Vokietijoje. Pagrindinė tokio ažiotažo versija – populiarumas tėra simbolinis, nes knyga pasirodė net po 7 dešimtmečių pertraukos.⁵⁹

Trumpa Vokietijos pastarojo aštuoniasdešimtmečio atminties politikos formavimo peržvalga atskleidžia, kad jai būdingi du etapai. Pirmasis, po 1945 m. – sprendžiama dėl nacistinių simbolių ir paminklų likimo – atsakomybės už nacizmo nusikaltimus ir Holokaustą kryptys. Antrasis – susivienijus vakarietiškai ir priklausiusiai sovietų įtakai dalims, atminties politika imta niveluoti. Po 1990 m. orientuojamasi tiek į nacizmo, tiek į komunizmo memorialinio palikimo išformavimą arba virsmą, taip pat į naujus istorijos įprasminimo būdus.

8. Apibendrinimas ir akcentai, į ką atkreipti dėmesį ateityje

Plačiąja prasme istorinė atmintis – tai kolektyvinis indivydu, bendruomenių ar visuomenių praeities įvykių supratimas, aiškinimas ir prisiminimas. Ši samprata apima ne tik buvusių faktus, bet ir tai, kaip praeitis prisimenama, pristatoma, ir įamžinama dabartyje. Istorinę atmintį formuoja kultūrinės, politinės, socialinės jėgos, o įprasminama ji įvairiais memorialiniais materialiais ir nematerialiais simboliais: paminklais, lentelėmis, atminimo dienomis, minėjimais ir kt. Atminties politika – daugiabriaunė sritis, nes priklauso nuo politinių sprendimų, kultūros konteksto, visuomenės vertybių, valdymo sistemos ir politinės ideologijos. Lietuvoje šis laukas kuruojamas instituciškai – tiek centriniu, tiek regioniniu lygmenimis, o už jos formavimą ir kryptį nustatymą atsakingos tiek aukščiausios, tiek joms pavaldžios institucijos. Tai lemia su istorine atmintimi susijusių funkcijų – nuo priežiūros ir sklaidos iki sprendimo dėl konkrečių objektų likimo – įvairovė.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, vienas iš šalies prioritetų tapo sovietinių ženklų ir palikimo pašalinimas iš viešųjų erdvių. Sovietiniai paminklai, totalitariniai ženklai imti vertinti kaip neatitinkantys laisvos Lietuvos kuriamos vertybinės sistemos. Nuo pat 1990 m. iki šių dienų plėtojama teisinė bazė, steigiami organizaciniai vienetai, reguliuojantys nepageidaujamų okupacinių režimų įvertinimą ir simbolinio palikimo nuoseklų atsisakymą. Šia apžvalga nesiekama išsamios analizės, todėl ji gali neatspindėti visų teisinių reglamentavimo niuansų. Trumpas situacijos pristatymas leidžia susidaryti vaizdą apie reguliacinę schemą, bendruosius ypatumus. Vis dėlto analizė atskleidžia, kad sovietinių relikvų visose gyvenimo srityse atsisakymas jau daugiau nei 30 metų yra itin svarbus suverenios Lietuvos uždavinys – ši valstybės pozicija įtvirtinta skirtingo lygmens teisės aktuose.

⁵⁸ Cords, S., Mund, H. (2015 m. rugpjūčio 25 d.). How Germany deals with 'Mein Kampf'. Prieiga per internetą: <https://www.dw.com/en/how-germany-deals-with-hitlers-mein-kampf/a-18670734>

⁵⁹ „Mein Kampf“ atgimimas: kaip nacių biblija Vokietijoje tapo bestseleriu. (2016 m. birželio 26 d.). Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/mein-kampf-atgimimas-kaip-vokieciams-nenorint-naciu-biblija-tapo-bestseleriu-286-644907>

Analitinių apžvalgų archyvas: <https://lnb.lt/istekliai/kiti-istekliai/analitines-apzvalgos>

Memorialinių objektų – paminklų, atminimo lentelių, skulptūrų, kryžių ir kitų ženklų – statymo praktika Lietuvoje turi galias istorines, kultūrinės ir politines šaknis. Ji atspindi tautos pastangas įamžinti svarbius asmenis, įvykius ar vietas. Šalyje istorinės atminties įprasminimas vyko skirtingais būdais ir turint skirtingų tikslų, nes sprendimai priklausė nuo konkrečios politinės santvarkos intencijų. Sovietiniu laikotarpiu šis procesas buvo pasitelkiamas kaip ideologinė priemonė režimui įtvirtinti, o laisvoje Lietuvoje – kaip siekis įamžinti laisvę, rezistenciją, svarbius įvykius. Dabartiniu laiku, įgyvendinant atminties politiką, atsigręžiama į svarbiausias asmenybes ir įvykius, reiškinius, kurie turėjo reikšmingos įtakos nepriklausomos ir suverenios valstybės kūrimuisi bei raidai. Reikia paminėti, kad šioje apžvalgoje aptartų iniciatyvų (kaip ir kitų) sumanytojai ir finansavimo šaltiniai skiriasi – demokratinėje Lietuvoje memorialiniai objektai nebėra vien institucijų reikalas, esama tiek privačių, tiek valstybinių šių atminimo objektų rėmimo pavyzdžių.

Mūsų šalyje, formuojant istorinės atminties politiką, ypač svarbus desovietizacijos procesas. Įgyvendamos jį valstybės, ne tik Lietuva, siekia atsiriboti nuo totalitarinio sovietinio režimo ideologijos bei simbolikos ir formuoja naują, demokratinėmis vertybėmis grįstą istorinę atmintį. Memorialiniai objektai, esantys viešosiose erdvėse, daro stiprią įtaką kolektyviniam identitetui, todėl naujas žvilgsnis į juos ir vertinimas tampa itin svarbia priemone atkuriant istorinį teisingumą, pagerbiant okupacijų aukas, skatinant visuomenės susitaikymą su praeitimi ir pan. Desovietizacijos procesas yra tęstinis, tačiau ypač suintensyvėjo dėl 2022 m. Rusijos Ukrainoje sukulto karo. Šis įvykis ir visuomenę, ir valdžios institucijas paskatino dar aktyviau imtis veiksmų dėl likusių sovietinių ženklų ir simbolių, dėl to įkurta speciali Komisija. Apžvelgiant dabartinę politinę situaciją išryškėja esminės tendencijos. Dešiniuosims jėgoms priklausantys ar save priskiriantys subjektai dažniausiai yra už tai, kad Desovietizacijos komisija ir toliau funkcionuotų, vykdydama jai priskirtas funkcijas, o kairysis politikos blokas, kurio atstovai šioje Seimo kadencijoje sudaro valdančiąją daugumą, atvirkščiai – palaiko desovietizacijos proceso liberalizavimą, o patį procesą prilygina visuomenės kiršinimo priemonei. Iš esmės šiuo klausimu ryški nuomonių poliarizacija įvairiose interesų grupėse.

Ne tik Lietuva, bet ir kitos Baltijos šalys – Latvija ir Estija – atsisako sovietinio palikimo bei ideologijos, priespaudos relikto, nes siekia nutraukti bet kokius likusius ryšius su Sovietų Sąjungos laikotarpiu. Šios pastangos visose trijose šalyse ypač suintensyvėjo po 2022 m. vasario 24 d. Rusijos plataus masto karinės invazijos į Ukrainą. Sovietinių memorialinių objektų panaikinimas susijęs ne tik su istorinio teisingumo siekiamybe – taip išreiškiamas solidarumas su Ukraina. Kadangi Estijoje ir Latvijoje, palyginti su Lietuva, telkiasi gausesnės rusų mažumos bendruomenės, dėl sovietinio palikimo daugiausia protestų kilo būtent šiose šalyse. Lietuvoje daugiau klausimų visuomenei kėlė kai kuriuos asmenis, pavyzdžiui, rašytojus Nėrį, Cvirką, įamžinančių objektų likimas. Šių veikėjų kolaboravimas su suvereniai Lietuvai priešišku sovietiniu režimu interpretuota įvairiai: rašytojas gali atsiskleisti kaip talentingas kūrėjas, tačiau politiniai pasirinkimai kelia įvairių prieštara, literatūra ir politinė atsakomybė yra skirtingos kategorijos (arba kaip tik atvirkščiai) ir pan.

Skirtingų būdų ir praktikų, kaip praeitis turi būti prisimenama arba užmaskuojama, galima aptikti ir kitose Europos valstybėse. Nors dėl istorinių, kultūrinių, politinių kontekstų valstybių situacija ne visada palygintina, kai kurių procedūrų ir sąlyčio taškų apžvelgimas gali būti naudingas svarstant klausimus, kaip istorija formuoja politiką, padeda išvengti praeities klaidų, taip pat atskleidžiant, kad atminties konstravimas glaudžiai siejasi su ideologiniais ir politiniais interesais. Vokietijoje praeities reprezentacija glaudžiai siejasi su nacistine praeitimi, o sprendimų priėmimas neretai sukelia tiek visuomenines, tiek politines įtampas. Trumpa Vokietijos pastarojo aštuoniasdešimtmečio atminties politikos formavimo peržvalga atskleidžia, kad jai būdingi du etapai. Pirmasis, po 1945 m. – sprendžiama dėl nacistinių simbolių ir paminklų likimo – atsakomybės už nacizmo nusikaltimus ir Holokaustą kryptys. Antrasis – susivienijus vakarietiški ir priklaususieji sovietų įtakai dalims, atminties politikos politiką imtasi niveliuoti. Po 1990 m. orientuojamasi tiek į nacizmo, tiek į komunizmo memorialinio palikimo išformavimą arba virsmą, taip pat į naujus istorijos įprasminimo būdus.

Akcentai, į ką atkreipti dėmesį ateityje

- Šioje apžvalgoje analizuojama atminties politikos praktika keliose šalyse yra sudėtinga, daugialypė ir plati tema, todėl tebuvo aptarti esminiai bruožai: samprata, reglamentavimo klausimai, savitesni atvejai (apie kai kuriuos tik užsiminta). Ateities tyrinėtojams galėtų būti įdomios ir Skandinavijos valstybių, kurių istorinė patirtis bus visiškai kitokia nei šiame darbe aptariamų šalių atminties politikos formavimo patirtys arba buvusioms socialistinėms Jugoslavijai ir Čekoslovakijai priklausiusių valstybių veiksmai šiame kontekste. Senajame kontinente atrastume ir daugiau praeities interpretavimo modelių, dėmesio vertų tyrimo objektų ir epizodų.
- Aptariant Lietuvos situaciją, išryškėjo kai kurie pagrindiniai atminties politikos plėtojimo komponentai. Daugiausia totalitarinių režimų memorialinio palikimo valstybėje buvo pastatyta ir įrengta po Antrojo pasaulinio karo. Tik atgavusi nepriklausomybę valstybė galėjo imtis šiuos režimus šlovinančių simbolių likvidavimo. Iš karto buvo griaujami sovietinėms figūroms skirti paminklai, ilgainiui išmontuojami kiti statiniai. Šiuo laikotarpiu įtampos dėl jų likimo menkai stebimos ar nuosaikesnės. Daugiau ažiotažo sukėlė ir vis dar kelia vėlesniais metais spręsti klausimai: kaip tinkamai įamžinti Lietuvai svarbius įvykius, asmenis, reiškinius (pavyzdžiui, Lukiškių aikštės atvejį) ar kaip interpretuoti kai kurių prieštarų vertinamų asmenų įamžinimą (Nėries, Cvirkos atvejai), kai susipriešinimas ryškus tarp įvairių interesų grupių – ir tarp etninių lietuvių. Taigi, pirmasis etapas traktuotinas kaip nepriklausomos šalies tapatybės kūrimosi laikas, o antrajame pastebimai atsispindi, kad atminties politikos formavimo procesas vis dar nėra baigtinis – visuomenės grupės į simbolius ir istorijos peripetijas reaguoja skirtingai.
- Kitų Baltijos šalių – Latvijos ir Estijos – atminties politikos formavimo trajektorijos taip pat orientuotos į sovietinių ir nacistinių simbolių atsisakymą, tik nesutampa kai kurie tarpiniai, detalės. Dėl

gausesnės rusų mažumos šiose šalyse dialogas dėl memorialų dažnai pasižymi aštresne konfrontacija ir procesas įgyja ryškų politinį toną. Latviams ir estams tokie statiniai siejasi su okupacijos metais, o rusų laikomi pagarbos praeičiai ženklais. Šiais klausimais abiejose šalyse būta itin aštrių susirėmimų – ypač dėl Pergalės paminklo Latvijoje ir Bronzinio kario Estijoje, smurtiniai veiksmai pareikalavo aukų.

- Tuo metu Vokietijos patirčiai būdingi saviti niuansai. Pati būdama skaudžių istorinių įvykių dalyvė, žlugus nacistinei santvarkai, deda daug pastangų atsisakyti šio režimo palikimo ir prisiimti atsakomybę už Holokausto aukas, įprasmindama kolektyvinę kaltę. Šalies perskyrimas į okupacines zonas po Antrojo pasaulinio karo nulėmė dar vieną atminties politikos formavimo kryptį – komunistinio palikimo, paveldėto iš VDR, atsisakymą. Apibendrinant: nepaisant skirtumų, visoms minimoms valstybėms būdingas siekis atsisakyti okupacinių sistemų paveldo, o šį procesą kai kuriais sudėtingais atvejais lydi vertybiniai nesutarimai šalių viduje.